

Б.Т. Білинський

Голова Львівського товариства онкологів

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ ОНКОЛОГІВ (ДО 110-РІЧЧЯ Г.П. КОВТУНОВИЧА І 85-РІЧЧЯ А.І. ГНАТИШАКА)

Рік 2002 є знаменним для онкологів Львівщини. На цей рік припадає два ювілейні свята — 110-річчя з дня народження професора Гаврила Порфентійовича Ковтуновича, фундатора Львівської онкологічної школи, і 85-річчя професора Анатолія Івановича Гнатишака — засновника першої в країні кафедри онкології в медичному вузі.

Обидва ювіляри — непересічні особистості, біографії яких асоціюються із суспільно-політичною ситуацією і долею інтелігенції зі східної та західної частин України протягом минулого століття.

Тому доцільно нагадати медичній громаді України цікаві сторінки історії онкології — науки і практики — на львівській землі і цим віддати нашу шану Вчителям, які у складних та несприятливих умовах заклали основи цієї дисципліни у Львові.

Незвичайними були шляхи селянського сина з Чернігівщини — Гаврила Порфентійовича Ковтуновича, які через буревії двох світових воєн, революцій і дуже непростих суспільних процесів привели його саме до Львова, де він створив оригінальну наукову школу онкологів, виховав послідовників, передав естафету яскравій особистості — Анатолію Івановичу Гнатишаку. Школа онкологів, вихована професорами Г.П. Ковтуновичем і А.І. Гнатишаком, розвивається, діє і не забуває своїх вчителів.

Історія онкології у Львові має цікаву передісторію і, мабуть, не випадково саме у Львові започаткована перша онкологічна школа в Західній Україні.

Цікавим є той факт, що у розвитку онкології на Львівщині стояли дві видатні особистості, які ніколи не бували в нашому місті. Тим не менше, ми вважаємо їх своїми предтечами і патронами. Йдеться про видатного вченого зі світовим іменем, який працював у Петербурзі і заклав організаційні та ідейні початки наукової онкології — професора Миколу Миколайовича Петрова. Він створив оригінальну наукову школу, що поєднувала глибокий теоретичний пошук з діагностикою та лікуванням хворих з онкопатологією. Це була, мабуть, перша наукова онкологічна школа такого плану в Східній Європі, і її діяльність позначилася на подальшому розвитку онкології як в Європі, так і у світі. Школа М.М. Петрова відрізнялася не тільки науковою самобутністю, а й певною волелюбністю, що було надзвичайним в умовах політичного тоталітаризму. Усі науки традиції і зобутки петровської школи засвоїв Г.П. Ковтунович, який прожив цікаве і небуденне життя. Після закінчення другої світової війни Гаврило Порфентійович опинився у Львові, де заснував кафедру загальної хірургії з онкологічним відділом.

Неабияку роль у зародженні онкології у Львові відіграла двічі лауреат Нобелівської премії видатна вчена Марія Склодовська-Кюрі.

Відкривши явище радіоактивності, отримавши в чистому вигляді радій і полоній, заснувавши перший радіологічний інститут у Парижі, Марія Склодовська-Кюрі опікувалася розвитком науки на своїй історичній батьківщині — Польщі. Так виник другий після Парижа радіологічний інститут у Варшаві, а скоро нобелівська лауреатка подарувала Львову, який в міжвоєнний час входив до складу Польщі, 80 мг радію. Так, у Львові вперше з багатьох європейських столиць з'явився радій, було створено невеликий радіологічний відділ, що сприяло можливості радіологічного лікування хворих онкологічного профілю. Це стало сприятливим ґрунтом для створення Г.П. Ковтуновичем наукової школи в нашому місті, що працює та розвивається і зараз.

Г.П. Ковтунович народився в 1892 році на Чернігівщині в с. Киселівці в селянській родині. Йому були притаманні незвичайна працьовитість, правдолюбство, сміливість і здоровий глузд. Його юнацькі роки припали на буремний період першої світової війни, революції, громадянської війни. Ще перед війною він закінчив фельдшерську школу і революцію зустрів студентом медичного факультету університету св. Володимира в Києві. Ми не маємо документальних матеріалів про цей період його життя, користуємося спогадами В.Д. Келемана, улюбленого учня ювіляра, інших учнів та співробітників Гаврила Порфентійовича, а також особистими враженнями. Непокірна натура Г.П. Ковтуновича не дозволяла йому стояти осторонь подій буремної епохи. Він був у вирі політичної боротьби студентських мас, зблизився з есерами, керував студентським революційним комітетом університету св. Володимира, захоплювався і швидко розчаровувався в більшовицьких лозунгах. В його житті були і репресії, і заслання. Біографія професора Г.П. Ковтуновича ще чекає свого дослідника, багато

деталей свідомо замовчувались. Документально відомо, що диплом лікаря Київського університету Г.П. Ковтунович отримав у 1922 році. Першим його вчителем був професор Е.Г. Чернявський, у якого на кафедрі факультетської хірургії він навчався в аспірантурі. На цьому етапі формувалася науковий світогляд вченого, він вивчав гемоглобінацію, займався проблемами лікування запальних процесів за Безредьком, вирішував питання пухлинної патології. Саме в онкології зосередилися його наукові інтереси і згодом він прийшов до відомої клініки М.М. Петрова, де молодий вчений сформувався як досвідчений онколог. А до того часу Г.П. Ковтунович удосконалював хірургічну техніку (ранні публікації про пластичні операції з приводу пахвинних кил), запропонував цікаву методику операцій з приводу пухлин привушної залози зі збереженням лицевого нерва, розробляв питання хірургічного лікування хворих на рак підшлункової залози (остання монографія вченого, підготовлена до друку разом з В.Д. Келеманом). Одночасно Г.П. Ковтунович під керівництвом О.О. Кронтовського почав засвоювати і опрацьовувати основи експериментальної онкології, а пізніше в Сухумській онкологічній лабораторії він вивчав канцерогенну дію сонячної радіації.

У 1929 році Г.П. Ковтунович працював асистентом у професора С.М. Рубашова в Мінську, а з 1930 року — доцентом хірургічної клініки Ленінградського інституту удосконалення лікарів у професора М.М. Петрова, де остаточно сформувався як вчений і клініцист. Правда, і в цей час він цікавився питаннями антисептики, газової гангрени, правця. Розвиток цих напрямків розпочався, коли Г.П. Ковтунович став завідувати кафедрами в Башкирському та Душанбінському медичних інститутах.

Особливого розвитку талант і клінічна діяльність професора Г.П. Ковтуновича набули після його переїзду в 1945 році до Львова, де він очолив кафедру загальної хірургії. Одночасно він брав активну участь в організації онкологічної служби, працював консультантом новоствореного обласного онкологічного диспансеру, був організатором і першим головою Львівського наукового товариства онкологів.

Г.П. Ковтунович — автор 63 наукових статей, 5 монографій. Написані ним розділи про патологію шлунка увійшли до відомої монографії М.М. Петрова «Злокачественные опухоли», що була відзначена Державною премією. Під його керівництвом створена Львівська школа онкологів.

Аналізуючи науковий доробок Г.П. Ковтуновича, можна виділити основні проблеми, які цікавили вченого. Це хірургія і патологія органів черевної порожнини, зокрема питання виразкової хвороби шлунка та дванадцятипалої кишки. У співтворстві з В.Д. Келеманом він опублікував монографію про клініку і лікування туберкульозного перитоніту. Увагу Гаврила Порфентійовича привертало питання хірургічної інфекції, зокрема газової гангрени (тема докторської дисертації), правця. Професор був прихильником загальнобіологічного підходу до явищ, що вивчаються у клініці. Його одностороннім і послідовником став А.І. Гнатишак. До цього часу колектив кафедри онкології та медичної радіології Львівського державного медичного університету ім. Данила Галицького продовжує розвиток такого підходу. Під керівництвом професора Г.П. Ковтуновича захищені 10 кандидатських і 3 докторські дисертації. Найяскравішими представниками Львівської онкологічної школи професора Г.П. Ковтуновича стали професор А.І. Гнатишак, доктор медичних наук В.Д. Келеман, професор А.М. Середницька, професор Б.В. Качаровський, професор Г.А. Івашкевич та інші.

Г.П. Ковтунович помер 24 травня 1961 року і похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Спадкоємцем професора Г.П. Ковтуновича став в 1960 році професор А.І. Гнатишак, який очолив кафедру загальної хірургії Львівського медичного інституту.

А.І. Гнатишак, як і його вчитель, застосовував загальнобіологічний підхід до клінічної медицини, займався питаннями пухлинної патології, займав активну громадянську позицію. Сам А.І. Гнатишак, виходець із сім'ї галицького священика, пережив непросту історію Західноукраїнського краю — міжвоєнну польську окупацію, фашистський і комуністичний режими.

Життя і діяльність Анатолія Івановича Гнатишака можуть стати ключем до розуміння багатьох процесів, що відбувалися в середовищі української інтелігенції.

А.І. Гнатишак народився 20 лютого 1917 року в с. Пахові на Лемківщині в родині греко-католицького священика. В 1935 році після закінчення гімназії в Перемишлі вступив на медичний факультет Львівського університету, який закінчив 26 червня 1941 року, під повисст бомб другої світової війни. Під час німецької окупації працював лікарем-ординатором залізничної лікарні у Львові. В жовтні 1943 року був депортований до Німеччини, де працював у приватній хірургічній лікарні м. Дессау. Після закінчення війни репатрійований до Львова, працював ординатором дитячої хірургічної клініки медичного інституту, а з лютого 1946 року — на кафедрі загальної хірургії під керівництвом професора Г.П. Ковтуновича (асистентом у 1946—1957 рр., доцентом — у 1957—1960 рр., зав. кафедрою — у 1960—1966 рр.). У 1966 році А.І. Гнатишак організував на базі Львівського онкологічного диспансеру першу в Україні кафедру онкології.

Під час завідування кафедрою онкології та медичної радіології (1966—1986 рр.) А.І. Гнатишак продовжив справу свого вчителя — розвинув Львівську онкологічну школу, обґрунтував принципи викладання онкології, підготував 7 докторів і 30 кандидатів медичних наук. У 1950 році А.І. Гнатишак захистив кандидатську дисертацію на тему «Рак і туберкульоз», в 1959 році — докторську дисертацію на тему «Рак щитовидної залози», що як монографія була видана у 1962 році. У 1972 році вийшла друком монографія А.І. Гнатишака (у співавторстві з професором В.В. Чаплінським) «Гострий панкреатит», в якій викладена оригінальна концепція патогенезу захворювання. Анатолій Іванович підготував перший офіційно рекомендований підручник для студентів «Общая клиническая онкология», який витримав два видання (Москва, 1975; Львів, 1989). Під керівництвом А.І. Гнатишака підготовлено та видано практикум «Клінічна онкологія» (1980), який є підсумком багаторічного педагогічного досвіду кафедри.

Крім педагогічної роботи, А.І. Гнатишак активно займався науковими дослідженнями. Він вирішував проблеми комплексного лікування раку, регіонарної хіміотерапії, індивідуалізації лікування хворих з пухлинами, їхньої реабілітації, парентерального харчування, аутоотрансплантації кісткового мозку та ін. Результати цієї роботи узагальнені в монографії «Індивідуалізація медикаментозного лікування онкологічних хворих» (1985).

А.І. Гнатишак багато уваги приділяв організації онкологічної служби, онкології як науки та практики. З 1962 по 1982 р. він був головою Львівського обласного онкологічного товариства, заступником голови Українського товариства онкологів, очолював медичну секцію Львівського обласного товариства «Знання». А.І. Гнатишак нагороджений золотою медаллю ім. акад. М.І. Вавилова.

А.І. Гнатишак — автор 120 друківаних праць, в тому числі 7 монографій. В останні роки з-під його пера вийшла серія дуже цікавих філософських робіт, в яких пропагувалися принципи деонтології в медицині, йшлося про місце релігії у світогляді лікаря.

Не можна оминати громадську позицію Анатолія Івановича, який у важкі для української культури та науки часи створив кафедру на засадах української мови викладання і українського духу в колективі. Це ніколи не декларувалося, але послідовно здійснювалося. Ряд дисертацій, що вийшли з кафедри, написані та захищені українською мовою. Не випадково перший український підручник з онкології у співавторстві з А.І. Гнатишаком також створений на цій кафедрі.

Сам А. Гнатишак у своїх лекціях та виступах завжди демонстрував зразкову наукову українську мову. На той час це був подвиг.

85-річчя з дня народження А.І. Гнатишака — перша дата, яку ми відзначаємо без свого Вчителя, який помер у Львові 1997 року.

І хочеться закінчити цитатою з привітання Анатолія Івановича колективу кафедри, яке він написав у 1992 році:

«Дорогі колеги! Я вдячний Вам за Ваші побажання. З свого боку хочу побажати Вам сил і ініціативи у вдосконаленні онкології і радіології як науки та практики і успішного виходу Ваших досягнень на світову арену. Ми повинні доказати, що ми кращі за других і що наше важке минуле навчило нас боротись за достойне майбутнє нашої України. Хай сприяє цьому Ваше міцне здоров'я, цілеспрямована праця, родинне щастя і гарзд вдома та на роботі. Старе гасло « В єдності сила» — це мудрість народу! Хай християнська любов і скромність допоможе Вам здійснити ваші думи та нехай Бог благословить Вас.

Ваш А. Гнатишак, 12 січня 1992 року».

Згадуючи ювілеї наших Вчителів, ми дістаємо насагу для подальшої праці, щоб було кому передати естафету служіння нашим хворим і народу.

В.І. Дрижак

Голова Тернопільського товариства онкологів

Минуло п'ять років як перестало битись серце видатного українського вченого-онколога професора Анатолія Івановича Гнатишака. 20 лютого 2002 року йому б виповнилося 85 років. І сьогодні члени Тернопільського товариства онкологів мають нагоду згадати цю чудову людину — Людину з великої літери, яка внесла значний вклад у вітчизняну онкологічну науку. Всіх, хто хоч раз у своєму житті зустрічав професора А.І. Гнатишака, вражали його світлий розум, чудова пам'ять, оригінальність суджень та енциклопедичні знання. Не обділив Бог Анатолія Івановича і зовнішністю — красивий, високий, стрункий, енергійний — він виділявся серед колег і привертая увагу учасників різних з'їздів, наукових конференцій, симпозіумів.

Родина, в якій народився А.І. Гнатишак, на початку минулого століття була добре відомою в Західній Україні своєю активною участю в громадському житті краю, патріотичними поглядами, за що жорстоко переслідувалась тоталітарним режимом. Це не могло не вплинути на формування світогляду майбутнього вченого. У часи ідеологічного застосування професор А.І. Гнатишак був серед тих, хто опозиційно та іронічно ставився до тієї системи, в якій опинився. Він був глибоковіруючою людиною.

Після закінчення Львівського медичного інституту Анатолій Іванович понад 50 років працював у рідному інституті, пройшовши шлях від асистента до професора, завідувача кафедри. Працюючи асистентом кафедри загальної хірургії, серйозно почав досліджувати проблему взаємовідносин раку і туберкульозу. До речі, і в наш час ці дві форми патологічних процесів через свою поширеність становлять надзвичайно актуальну проблему, яка далека від остаточного вирішення. Наполеглива праця завершилась блискучим захистом у 1950 році кандидатської дисертації. А далі — поглиблення наукової роботи в галузі онкології. В 1959 році він захистив у Ленінграді докторську дисертацію на тему «Рак щитоподібної залози». Монографія, що невдовзі вийшла з-під пера А.І. Гнатишака під однойменною назвою, залишалась протягом багатьох років єдиною на цю тему. Під керівництвом проф. А.І. Гнатишака розроблялись питання абластики, антиабластики, досліджувались закономірності метастазування злоякісних пухлин, особливості обміну речовин у хворих онкологічного профілю, удос-

коналювалась техніка хірургічних втручань. Широкий кругозір, різноплановість наукових пошуків дозволяли Анатолію Івановичу отримувати високі результати як в онкології, так і в загальній хірургії. Достатньо лише назвати проблематику деяких докторських дисертацій, виконаних і захищених під його керівництвом: правець (проф. Івашкевич), гострий панкреатит (проф. Чаплінський), оперативні втручання на прямій кишці (проф. Савчик), гостра променева хвороба (проф. Побігайло), гормони і рак молочної залози (проф. Дрижак). Загалом під керівництвом А.І. Гнатишака виконано близько 10 докторських і понад 40 кандидатських дисертацій. Досвід кафедри, очолюваної Анатолієм Івановичем, був врахований пізніше, під час організації кафедр онкології в інших медичних закладах. Саме на цей період припадає моє знайомство з ним, і саме в цей період проявився його величезний талант організатора, педагога і вченого.

Особливої уваги заслуговує педагогічна діяльність професора А.І. Гнатишака. Про його лекції, які він читав студентам і лікарям-курсантам, ходять легенди. Аудиторії завжди були переповнені. Глибока аргументація, високий теоретичний рівень у поєднанні з величезним досвідом, емоційність та допепність викладу матеріалу робили лекції Анатолія Івановича яскравими, неповторними. Він буквально заворожував слухачів. Такими ж були виступи і доповіді професора А.І. Гнатишака на різних наукових форумах. Величезний методичний досвід викладання онкології, який набула кафедра під керівництвом професора А.І. Гнатишака, узагальнено в двох навчальних посібниках. А сучасний підручник «Онкологія», співавтором якого є Анатолій Іванович, залишається основним і єдиним українськомовним посібником з онкології для студентів медичних вузів.

Прекрасний діагност і хірург, справжній інтелігент, поліглот, всебічно ерудована людина, А.І. Гнатишак розумів в складних проблемах психології (згадаймо хоча б його оригінальні публікації стосовно концепції психоаналізу Фрейда — саме в такій транскрипції він вживав це прізвище), етики, літератури, образотворчого мистецтва, музики. Свої знання вчений щедро передавав своїм учням, колегам по роботі. Професор Анатолій Іванович Гнатишак входить до плеяди видатних онкологів нашої країни, вчених, якими пишається вітчизняна наука.